

Proměny představ českých občanů o ideálním zaměstnání v letech 1997 až 2005¹

Naděžda Čadová

Úvod

Česká republika prošla v období mezi roky 1997 a 2005 mnoha změnami ve sféře politické i ekonomické. V následujícím textu se zaměříme na proměny subjektivního vnímání zaměstnání a pracovních orientací českých občanů právě v tomto období. Podrobněji se budeme věnovat především proměnám představ o ideálním zaměstnání. Hlavním zdrojem údajů o proměnách nálad české veřejnosti ve vztahu k pracovní sféře ve zmíněném období nám bude mezinárodní šetření ISSP (International Social Survey Programme). Řekněme si proto o něm na úvod několik slov.

ISSP je mezinárodní kontinuální projekt, který běží od roku 1985 a má čtyři zakládající členy - NCSR (National Centre for Social Research) z Velké Británie, NORC (National Opinion Research Centre) ze Spojených států amerických, ZUMA (Zentrum für Umfragen, Methoden und Analysen) z Německa a Institute of Advanced Studies na ANU (Australian National University) z Austrálie. V současné době na něm participuje 39 zemí. Česká republika se na projektu ISSP podílí od roku 1992. Národní i mezinárodní data archivuje v České republice Sociologický datový archiv Sociologického ústavu AV ČR.²

Modul zabývající se tématem práce a zaměstnání byl v České republice v roce 2005 realizován již podruhé (poprvé se výzkum uskutečnil v roce 1997).³ V roce 2005 realizaci výzkumného projektu ISSP v České republice podpořila Grantová agentura ČR grantem č. 403/05/2769 „Adaptace pracovních sil v České republice: změny profesní struktury, mzdové diferenciaci a pracovních orientací“, řešeným v Sociologickém ústavu AV ČR pod vedením doc. ing. Jiřího Večerníka, CSc.

Připomeňme si ještě stručně, v jaké situaci se nacházela Česká republika v roce 1997, kdy se zde šetření ISSP Pracovní orientace provádělo poprvé. Z tohoto roku pochází data, se kterými budeme srovnávat výsledky výzkumu z roku 2005.

Rok 1997 bychom mohli nazvat rokem hektickým, neboť v politické i ekonomické oblasti přinesl celou řadu změn. V čele koaliční vlády ODS, KDU-ČSL a ODA v této době stál Václav Klaus, bylo to období narůstajících sporů uvnitř vládní koalice i uvnitř koaličních stran (především ODA a ODS). Politický vývoj, kterým naše země tehdy procházela, byl poměrně bouřlivý a vyvrcholil vládní krizí na konci roku 1997. Prohlubování politické krize je možné demonstrovat také na datech z výzkumů veřejného mínění, ve kterých byli občané dotazováni na svou důvěru k ústavním institucím. Podle výzkumů IVVM (Institut pro výzkum veřejného mínění, předchůdce Centra pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR) je pro celý rok 1997 charakteristický pokles důvěry občanů k prakticky všem ústavním institucím, nejvýraznější pokles je však patrný u české vlády. V průběhu roku 1997 rovněž dochází k poklesu preferencí pravicových stran, zejména ODS, a naopak k postupnému nárůstu preferencí ČSSD, který se pak odrazil ve výsledcích voleb v roce 1998.

Z ekonomického hlediska je období let 1997 až 1999 v naší zemi dobou hospodářské recese. Ekonomickou stagnací z let 1997 až 1999, kterou zapříčinily zejména dlouhodobě ignorované problémy s vnější makroekonomickou nerovnováhou, ale i neblahý stav

¹ Tento článek vznikl za podpory grantu GA ČR č. 403/05/2769 „Adaptace pracovních sil v České republice: změny profesní struktury, mzdové diferenciaci a pracovních orientací“.

² Sociologický datový archiv (SDA) shromažďuje datové soubory ze sociálních výzkumů a zpřístupňuje je odborné veřejnosti pro účely sekundární analýzy v oblasti nekomerčního výzkumu a výuky. Podrobnější informace lze nalézt na internetových stránkách této instituce (<http://archiv.soc.cas.cz/>)

³ Sběr dat k šetření ISSP Pracovní orientace 2005 byl realizován agenturou SC&C, která byla vybrána na základě výběrového řízení. Terénní fáze projektu proběhla v květnu 2005, dotázáno bylo 1226 respondentů reprezentujících populaci České republiky starší 18 let. Respondenti byli vybráni vícetupňovým náhodným výběrem.

finančního sektoru a absentující restrukturalizace nekonkurenceschopných podniků či ekonomických odvětví, s sebou přinesla mj. i citelný plošný nárůst nezaměstnanosti [Červenka 2003]. Právě rostoucí míra nezaměstnanosti v České republice pravděpodobně významně ovlivnila postoje občanů k jejich zaměstnání i k vnímání tuzemského pracovního trhu. Zatímco období let 1992 až 1996 můžeme nazvat obdobím relativní stability s nízkou mírou nezaměstnanosti (která oscilovala kolem úrovně 3 % a patřila k nejnižším v Evropě), od roku 1997 prochází naše země obdobím růstu míry nezaměstnanosti [Brožová 2003: 89]. Výzkum ISSP 1997 Pracovní orientace, který se uskutečnil v 2. polovině roku 1997, pak již jednoznačně poukázal na důležitost jistoty zaměstnání pro naprostou většinu českých občanů. Nezaměstnanost se stala „strašákem“, kterému se drtivá část lidí v produktivním věku snaží vyhnout.

Zaměříme se tedy se znalostí tohoto kontextu, ve kterém se uskutečnilo šetření ISSP 1997, na analýzu rozdílu ve zjištění vyplývajících z tohoto výzkumu a z výzkumu ISSP 2005 z poloviny loňského roku.

Preferovaný typ úvazku

Nejprve se podívejme, jaký pracovní úvazek by si ekonomicky aktivní zvolili v případě, že by měli možnost volby, a kolik času by svému zaměstnání chtěli dle svých představ věnovat. Připomeňme si v této souvislosti, že naprostá většina ekonomicky aktivních v České republice pracuje na plný pracovní úvazek. Podle zjištění vyplývajících z Výběrového šetření pracovních sil, které provádí Český statistický úřad, pracovalo ve 3. čtvrtletí roku 2005 na částečný pracovní úvazek pouze 4,9 % osob zaměstnaných v civilním sektoru národního hospodářství. Částečný pracovní úvazek tak v ČR využívá podstatně méně osob, než je tomu v průměru ze všech 25 členských států Evropské unie, zvláště pak v porovnání s původní patnáctkou. Pouze ve dvou zemích z celé Unie (na Slovensku a v Maďarsku) je podíl pracujících na částečný úvazek na celkové zaměstnanosti nižší, než je tomu v naší republice. Relativně nízký podíl pracujících na částečný úvazek je v ČR jak mezi muži, tak mezi ženami.

Z výsledků mezinárodního šetření ISSP 2005 Pracovní orientace vyplývá, že ani v budoucnu pravděpodobně nebude podíl osob pracujících na částečný úvazek nijak dramaticky růst. Přinejmenším můžeme konstatovat, že ochota českých občanů k práci na částečný úvazek není nijak velká. Sedm z deseti českých občanů starších 18 let by si v případě možnosti volby zvolilo práci na plný úvazek, tedy zaměstnání, ve kterém by trávili 30 a více hodin týdně. Zaměstnání na částečný úvazek by podle svých slov preferovala necelá čtvrtina obyvatel naší země (pětina dotázaných uvedla, že by chtěla pracovat 10 až 30 hodin týdně, pouhá 3 % oslovených by se podle svých slov pak spokojila s úvazkem menším než 10 hodin týdně).

V porovnání se situací v roce 1997 by nyní volili čeští občané zaměstnání na plný úvazek ještě častěji, než tomu bylo v minulosti. Můžeme tedy konstatovat, že chuť pracovat na zkrácený pracovní úvazek v naší zemi spíše klesá. Podíl dotázaných, kteří by v případě možnosti volby zvolili práci na plný pracovní úvazek, vzrostl v období let 1997 až 2005 o více než deset procentních bodů (viz tabulku 1).

Tabulka 1: Jaké zaměstnání by si respondent zvolil, kdyby měl možnost volby (odpovědi respondentů v %)⁴

	1997	2005
Zaměstnání na plný úvazek (nejméně 30 hodin týdně).	59	70
Zaměstnání na částečný úvazek (10 až 30 hodin týdně).	26	19
Zaměstnání s úvazkem menším než 10 hodin týdně.	5	3
Vůbec žádné zaměstnání.	10	8
Celkem	100	100

Poznámka: Do analýzy nebyli zahrnuti respondenti, kteří zvolili odpověď „nevím, nedokážu vybrat“.

Zdroj: ISSP 1997, ISSP 2005.

Zaměříme se nyní na charakteristiku těch respondentů, kteří by práci na částečný pracovní úvazek přivítali. Významný rozdíl panoval především mezi dotázanými muži a ženami. Zatímco mužů by práci na plný úvazek upřednostnilo 77 %, žen by se pro tuto alternativu rozhodlo jen 66 %. Ženy by naopak výrazně častěji než muži volily práci na zkrácený pracovní úvazek v rozsahu 10 až 30 hodin týdně (takové zaměstnání by preferovalo 10 % mužů a 23 % žen).

Velké rozdíly nalezneme také mezi respondenty, kteří v současnosti vykonávají nějaké placené zaměstnání, a nepracujícími. Mezi ekonomicky aktivními by si totiž práci na plný úvazek vybralo dokonce osm z deseti oslovených (81 %). Překvapivě vysoký podíl lidí ochotných pracovat na celý pracovní úvazek ale najdeme rovněž mezi lidmi, kteří v současnosti nevykonávají žádné placené zaměstnání, neboť pro tuto odpověď se rozhodlo 60 % z nich. Analýza rovněž naznačila, že práci na plný úvazek by upřednostnila většina ekonomicky aktivních, kteří v současnosti vykonávají práci na zkrácený pracovní úvazek. Zdá se tak, že přinejmenším část z těch, kteří pracují v současnosti na zkrácený pracovní úvazek, nezvolila tento druh úvazku zcela dobrovolně a v případě, že by dostala na výběr, by upřednostnila úvazek plný.

Práce na zkrácený pracovní úvazek bývá někdy považována ze jednu ze strategií usnadňující rodičům harmonizaci jejich pracovních a rodinných povinností. Pokusili jsme se tedy na získaných datech ověřit hypotézu, že lidé, kteří žijí ve společné domácnosti s nezaopatřenými dětmi mladšími 18 let, budou rovněž častěji preferovat práci na zkrácený pracovní úvazek. Data ovšem tuto hypotézu nepotvrdila. Mezi respondenty, kteří mají nezaopatřené děti, a těmi, kteří je nemají, nebyl v preferenci různých typů úvazků statisticky významný rozdíl. Významnější rozdíly nebyly nalezeny ani mezi oslovenými s různým stupněm dosaženého vzdělání. Velké rozdíly nepanovaly ani mezi dotázanými z různých věkových skupin s výjimkou respondentů starších 60 let, kteří si významně častěji přáli nemít vůbec žádné zaměstnání.

Preferovaný druh zaměstnání

Vedle analýzy preferovaného typu úvazku sledoval výzkum ISSP 2005, zda by čeští občané zvolili raději práci v zaměstnaneckém poměru nebo by se chtěli stát soukromými podnikateli.⁵ Výsledky zachycené v tabulce 2 ukazují, že čeští občané zcela jednoznačně

⁴ Znění otázky: „Představte si, že byste si své zaměstnání mohl/a zvolit právě teď. Kterému z uvedených zaměstnání byste dal/a přednost?“

⁵ Znění otázky: „Předpokládejte, že pracujete a můžete si zvolit mezi různými druhy zaměstnání. Které z následujících možností byste si Vy osobně vybral(a)?“ (viz tabulky 2, 3 a 4)

preferují práci v zaměstnaneckém poměru před soukromým podnikáním. I zde se podívejme, jaká je situace na českém pracovním trhu podle Výběrového šetření pracovních sil. Podle zjištění Českého statistického úřadu tvořil ve 2. čtvrtletí 2005 podíl podnikatelů na celkovém zaměstnání v civilním sektoru 16,2 %. Poměrně významné rozdíly zde přitom panují mezi muži a ženami. Podíl podnikatelů na celkové zaměstnanosti mužů je v současnosti 20,3 %, na celkové zaměstnanosti žen ale pouze 11,0 %.

Také v preferenci zaměstnaneckého poměru či výkonu výdělečné činnosti jako samostatně činný nebo podnikatel došlo mezi roky 1997 a 2005 k jistému posunu. Zatímco v roce 1997 upřednostnilo práci v zaměstnaneckém poměru 63 % dotázaných, v roce 2005 preferovalo zaměstnanecký poměr již celých 70 % respondentů (viz tabulku 2).

Tabulka 2: Vybral(a) bych si ...

	1997	2005
Být zaměstnancem	63	70
Být samostatně činným, podnikatelem	37	30
Celkem	100	100

Poznámka: Do analýzy nebyli zahrnuti respondenti, kteří zvolili odpověď „nevím, nedokáži se rozhodnout“.

Zdroj: ISSP 1997, ISSP 2005.

Také zde se podrobněji zaměříme na charakteristiky respondentů, kteří zvolili různé typy zaměstnání. Podobně jako tomu bylo v případě preferovaného úvazku, také zde existovaly významné rozdíly v názorech dotázaných mužů a žen. Práci jako zaměstnanec by v případě možnosti volby raději vykonávaly téměř dvě třetiny mužů (64 %) a více jak tři čtvrtiny žen (76 %). Podobné rozdíly mezi muži a ženami jsou patrné také z analýzy dat šetření realizovaného v roce 1997.

V preferencích různých druhů zaměstnání se lišili respondenti s různým stupněm dosaženého vzdělání, přičemž zjednodušeně řečeno můžeme říct, že s klesajícím stupněm dosaženého vzdělání roste zájem respondentů o práci v roli zaměstnance. Chuť pracovat jako samostatně činný nebo podnikatel má přibližně čtvrtina osob se základním vzděláním či středním vzděláním bez maturity, téměř třetina lidí se středním vzděláním s maturitou a necelá polovina (43 %) vysokoškolsky vzdělaných obyvatel naší země.

Z analýzy souvislosti vytouženého druhu zaměstnání a současného ekonomického postavení daného respondenta vyplývá, zjednodušeně řečeno, že většina pracujících je spokojena s tím, co má. Respondenti, kteří v současnosti pracují v zaměstnaneckém poměru, by v naprosté většině případů (78 %) opět upřednostnili tento druh pracovní činnosti. Naopak mezi podnikateli a živnostníky se našlo pouze 13 % těch, kteří by raději dali přednost zaměstnaneckému poměru. Z ekonomicky neaktivních pak nejvýraznější rozdíly v názorech na tuto otázku panovaly mezi studenty a starobními důchodci. Zjištěné rozdíly jsou samozřejmě ovlivněny především rozdílným věkem obou zmíněných skupin. Obecně totiž platí, že mladší lidé významně častěji touží stát se samostatně činným či podnikatelem. Ve věkové kategorii 18 až 29 let tuto možnost zvolilo 43 % dotázaných, ve věkové kategorii 30 až 44 let 32 % oslovených a ve věkových kategoriích 45 až 59 let a mezi respondenty staršími 60 let to bylo již pouze 23 %.

Jak už víme, většina českých občanů by dala přednost zaměstnaneckému poměru na plný pracovní úvazek. Podívejme se nyní, jakou velikost firmy by Češi preferovali. I zde jsou výsledky poměrně jednoznačné, neboť sedm z deseti oslovených (71 %) se přiklonilo k tomu, že by preferovali práci v malém podniku nebo organizaci. Velkou firmu by si naopak podle svých slov zvolilo pouze 29 % dotázaných.

Změna v podílu občanů preferujících malý nebo velký podnik či organizaci není v porovnání let 1997 a 2005 nijak výrazná. Přesto můžeme říct, že v aktuálním výzkumu se oproti roku 1997 dotázaní o něco častěji přiklonili k tomu, že by dali přednost práci ve velkém podniku či organizaci. V roce 1997 patřil podíl občanů ČR, kteří dávali přednost zaměstnání v malém podniku, k vůbec nejvyšším, nicméně uvedenou preferenci jsme sdíleli i s dalšími reformními zeměmi.⁶ Zájem o práci ve velkém podniku byl v západních zemích vesměs vyšší než v České republice a pravděpodobně souvisel s větší jistotou zaměstnání a výhodami sociálního zabezpečení, které velké firmy v těchto zemích svým pracovníkům nabízejí [Lidské zdroje... 1999: 120].

Tabulka 3: Vybral(a) bych si ...

	1997	2005
Pracovat v malém podniku nebo organizaci	75	71
Pracovat ve velkém podniku nebo organizaci	25	29
Celkem	100	100

Poznámka: Do analýzy nebyli zahrnuti respondenti, kteří zvolili odpověď „nevím, nedokáži se rozhodnout“.

Zdroj: ISSP 1997, ISSP 2005.

Také v názoru na preferovanou velikost podniku, ve kterém by chtěl člověk pracovat, se statisticky významně lišili oslovení muži a oslovené ženy, i když práci v malém podniku preferuje většina mužů i žen. Přesto by ženy tento druh zaměstnavatele upřednostnily o něco častěji než muži. Tuto alternativu totiž zvolilo 74 % dotázaných žen a 67 % mužů.

Postoj ekonomicky aktivních k preferované velikosti podniku souvisí s tím, v jak velkém podniku respondent ve skutečnosti pracuje. Pracovníci malých podniků skutečně častěji touží po práci v malém podniku. Tuto odpověď zvolilo 83 % pracovníků firem, které mají méně než 5 zaměstnanců, a 79 % pracovníků firem s 6 až 24 zaměstnanci. Lidé, kteří v současnosti pracují ve velkých firmách, by si významně častěji takovou práci zvolili i v budoucnu. Práci ve velkém podniku by totiž upřednostnilo 58 % pracovníků podniků s více než tisíci zaměstnanci a 48 % ekonomicky aktivních, kteří v současnosti pracují ve firmě, která má 501 až tisíc zaměstnanců.

V preferované velikosti podniku se naopak nijak významně neliší lidé z různých věkových skupin a výrazné rozdíly nejsou ani mezi respondenty, kteří v současnosti vykonávají nějaké placené zaměstnání, a těmi, kteří z nějakého důvodu stojí mimo pracovní trh.

Na závěr se ještě podívejme, jaký typ vlastnictví podniku čeští občané upřednostňují. Názory na preferenci zaměstnání ve státním nebo soukromém podniku či organizaci již nejsou v českém prostředí tak vyhraněné, jako je tomu u velikosti podniku. Přesto mezi dotázanými mírně převážil názor, že v případě možnosti výběru by se přiklonili ke státnímu podniku (tuto odpověď zvolilo 57 % dotázaných). Za pozornost jistě stojí fakt, že podíl respondentů preferujících práci ve státním, respektive soukromém podniku, se od roku 1997 nijak významně nezměnil.

⁶ Data z šetření ISSP 2005 Pracovní orientace z dalších zemích zatím bohužel nemáme k dispozici.

Tabulka 4: Vybral(a) bych si ...

	1997	2005
Pracovat v soukromém podniku nebo organizaci	44	43
Pracovat ve státním podniku nebo organizaci	56	57
Celkem	100	100

Poznámka: Do analýzy nebyli zahrnuti respondenti, kteří zvolili odpověď „nevím, nedokáži se rozhodnout“.

Zdroj: ISSP 1997, ISSP 2005.

Stejně jako u všech předcházejících otázek také v preferenci státního či soukromého vlastnictví podniku se výrazně lišili muži a ženy. Nadpoloviční většina mužů (52 %) by podle svých slov upřednostnila práci v soukromém podniku. Ženy naopak jednoznačně preferují práci v podniku státním. Tuto odpověď zvolily dvě třetiny (66 %) dotázaných žen.

V preferenci práce v podniku ve státním či soukromém vlastnictví se lišili respondenti z různých věkových skupin. Více než dvě třetiny dotázaných ve věkové kategorii 45 až 59 let i v kategorii občanů starších 60 let by v případě možnosti volby upřednostnily zaměstnání ve státním podniku. Dotázaní ve věku 30 až 44 let se v této otázce rozdělili prakticky na dvě poloviny, práci ve státním podniku by podle svých slov upřednostnilo 51 % z nich. Nejmladší věková skupina respondentů (od 18 do 29) naopak jednoznačně upřednostňuje práci v soukromém sektoru. Státní podnik by si podle svých slov zvolilo jen 41 % lidí z této věkové skupiny. Je možné, že představa státního podniku je zejména u starší generace zatížena určitými konotacemi z období před rokem 1989, které se u mladší generace vytrácejí.

Práci v soukromém sektoru by vedle respondentů z mladší generace také častěji upřednostnili lidé s vyšším stupněm dosaženého vzdělání (středoškolské s maturitou nebo vysokoškolské).

Závěr

Většina českých občanů touží pracovat jako zaměstnanec na plný pracovní úvazek nejlépe v nějakém malém podniku či organizaci. Na preference vlastnictví takového podniku již nemají lidé tak jednoznačný názor, přesto by jich většina přivítala spíše práci v podniku státním než v soukromém. Preference práce v zaměstnaneckém poměru na plný úvazek ve státním podniku pravděpodobně souvisí s touhou českých občanů po jistém zaměstnání. V mezinárodním výzkumu ISSP 2005 byli respondenti rovněž požádáni, aby zhodnotili důležitost jednotlivých aspektů práce. Jistotu zaměstnání v tomto výzkumu za důležitou označilo 94 % dotázaných, což bylo ze všech sledovaných položek nejvíce. Ze zmíněného výzkumu také jednoznačně vyplynulo, že práce v zaměstnaneckém poměru je v českém prostředí vnímána jako jistější než soukromé podnikání. S výrokem „zaměstnanci mají větší pocit jistoty zaměstnání než samostatně činní, podnikatelé“ totiž vyjádřilo souhlas 60 % dotázaných. Zdá se tak, že ekonomicky aktivní Češi touží po jisté práci a v případě možnosti volby by si vybrali takové zaměstnání, které tento požadavek bude naplňovat.

Hypotézu o tom, že přinejmenším část odpovědí o preferovaném druhu zaměstnání je do určité míry motivována touhou po nalezení jistého zaměstnání, potvrzují také nalezené rozdíly mezi muži a ženami. Příslušníci obou pohlaví se významně liší ve svých představách o ideálním zaměstnání. Ženy častěji než muži touží pracovat v zaměstnaneckém poměru ve státním podniku. Současně byla jistota zaměstnání považována za důležitou častěji dotázanými ženami než dotázanými muži.

Za úvahu jistě stojí také preference práce v malém podniku u většiny ekonomicky aktivních českých občanů. Je možné, že v pozadí opět stojí jistota zaměstnání. V důsledku krachů či finančních problémů, které vyústily v propouštění zaměstnanců u některých velkých

firm, mohou v současnosti čeští občané považovat za jistější práci v malé firmě či organizaci. Preference práce v malém podniku však může mít i jiné příčiny. Představu práce v malé firmě mohou lidé kupříkladu spojovat s příjemnějšími mezilidskými vztahy na pracovišti. Zmíněné hypotézy však nelze na základě získaných dat potvrdit. Příčin, jak už to tak v sociální realitě bývá, je totiž velmi pravděpodobně celá řada.

Literatura:

Brožová, D. 2003. *Společenské souvislosti trhu práce*. Praha: Slon.

Červenka, J. 2003. „Veřejné mínění a nezaměstnanost v České republice.“ *Naše společnost* 2003/1-2: 4-7.

Lidské zdroje v České republice. 1999. Praha: Národní vzdělávací fond a Ústav pro informace ve vzdělávání.